

Η δημοκρατική πολιτική παράδοση της Ελληνικής Επανάστασης

Περιμέναμε το 2021 από τα προηγούμενα χρόνια ως μια ευκαιρία για να ξαναεπισκεφθούμε το 1821 και να αποτιμήσουμε την ιστορική πορεία της Ελλάδας μέχρι σήμερα. Άλλωστε το ελληνικό κράτος στο οποίο ζούμε δημιουργήθηκε ως αποτέλεσμα εκείνης της Επανάστασης. Προγραμματίζονταν εκδόσεις, εκδηλώσεις, ερευνητικά προγράμματα, συνέδρια, συναυλίες και άλλα πολλά σε διεθνές, εθνικό και τοπικό επίπεδο. Ωστόσο, το απρόβλεπτο της Ιστορίας άλλα όρισε. Υπό μια έννοια, συνέβη κάτι ανάλογο με το 1921, όταν ούτε τότε η Ελλάδα γιόρτασε την πρώτη εκατονταετηρίδα από την Ελληνική Επανάσταση εξαιτίας της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Αποτελεί ειρωνεία της συγκυρίας ότι δεν εορτάστηκε το νικηφόρο έπος του 1821 αλλά μάλλον θα τιμηθεί η επέτειος της καταστροφής του 1922, με ό,τι αυτό μπορεί να σημαίνει για τη συλλογική μας αυτογνωσία.

Η απώλεια είναι σημαντική. Η Επανάσταση του 1821 είναι μια περίοδος της ιστορίας μας που δεν έχει μελετηθεί συστηματικά, επιτρέποντας την κατίσχυση στερεοτύπων και μύθων που διαχέονται μέσω της σχολικής και της δημόσιας ιστορίας.

Επειδή μάλιστα πρόκειται για το ιδρυτικό γεγονός της σύγχρονης Ελλάδας, οι μύθοι αυτοί και οι στρεβλώσεις επηρεάζουν συνολικά τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε τις μετέπειτα ιστορικές εξελίξεις και διαμορφώνουμε την αυτο-εικόνα μας. Θα αναφέρω δύο μόνο παραδείγματα, τα οποία ωστόσο συνδέονται μεταξύ τους στη διαμόρφωση της κυρίαρχης αφήγησης για τον ιδεολογικοπολιτικό χαρακτήρα της Επανάστασης. Το πρώτο αφορά τον ρόλο της Εκκλησίας και το δεύτερο, τη συνταγματική πολιτική παράδοση της Επανάστασης.

Πρώτον, έχει υπερτονιστεί ο ρόλος της Εκκλησίας στην Επανάσταση μέσω της σύγχυσης που καλλιεργείται ανάμεσα στη θρησκεία ως στοιχείο εθνικής ταυτότητας και στον ρόλο των εκκλησιαστικών θεσμών. Πράγματι η ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία αποτέλεσε τον πρώτο πυρήνα της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, όπως ξεκάθαρα δηλώνεται και από τα πρώτα επαναστατικά Συντάγματα. Και πράγματι υπήρξαν κληρικοί και ιεράρχες, εκπρόσωποι τόσο του ανώτερου όσο και του κατώτερου κλήρου, που μυήθηκαν στη Φιλική Εταιρεία και έπαιξαν πρωταγωνιστικό ρόλο στις επαναστατικές διεργασίες, όπως ο Παλαιών Πατρών Γερμανός και ο Παπαφλέσσας. Εντούτοις το Οικουμενικό Πατριαρχείο και εν γένει η Εκκλησία ως θεσμός εναντιώθηκαν στην Ελληνική Επανάσταση, όπως είχαν εναντιωθεί τις προηγούμενες δεκαετίες στις ιδέες του νεοελληνικού Διαφωτισμού και στα κηρύγματα της Γαλλικής Επανάστασης για ελευθερία και ισότητα.¹ Ο Ρήγας Φεραίος, φλογερός

---

1. Βλ. Φίλιππος Ηλιού, *Κοινωνικοί αγώνες και Διαφωτισμός. Η περίπτωση της Σμύρνης (1819)*, μτφρ. Ιωάννα Πετροπούλου, Αθήνα, ΕΜΝΕ-Μνήμων, ²1986.

υποστηρικτής των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης και του Διαφωτισμού, είχε δεχτεί βίαιες επιθέσεις από τον κύκλο των αντιδιαφωτιστών λογίων ενώ οι ιδέες του είχαν καταδικαστεί το 1798 από τον ίδιο τον Πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄, ο οποίος χαρακτήριζε το έργο του Ρήγα *Νέα Πολιτική Διοίκησης* ως επικίνδυνο για την ορθόδοξη πίστη. Η σύγκρουση Κοραή και Γρηγορίου ήταν περισσότερο προσωπική και βίαιη. Το 1819, κι ενώ βρισκόταν μόλις λίγους μήνες στον πατριαρχικό θρόνο, όπου είχε ανέβει για τρίτη φορά, ο Γρηγόριος Ε΄ εξέδωσε μια εγκύκλιο που θεωρήθηκε αφετηρία για την αντιδιαφωτιστική εκστρατεία και πυροδότησε σφοδρές αντιπαραθέσεις και στα δύο στρατόπεδα: τους διαφωτιστές, κεντρική προσωπικότητα των οποίων ήταν ο Κοραής, και τους αντιδιαφωτιστές, που συσπειρώνονταν γύρω από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Δημοκρατικός και αντιμοναρχικός, με ριζοσπαστικές ιδέες για την παιδεία και για τη θέση της Εκκλησίας σε ένα ανεξάρτητο ελληνικό κράτος, ο Κοραής αποτελούσε τον ιδανικό «εχθρό» για τον Γρηγόριο Ε΄. Ο αφορισμός του Αλεξάνδρου Υψηλάντη και των Ελλήνων επαναστατών από τον Πατριάρχη το 1821 ενίσχυσε την εικόνα του Πατριάρχη ως πολέμιου των φιλελεύθερων ιδεών και της ελληνικής ανεξαρτησίας. Θα χρειαστούν πολλές δεκαετίες μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους για να ξεχαστεί η στάση του Οικουμενικού Πατριαρχείου και να αποκατασταθεί η μνήμη του Γρηγορίου Ε΄ ως «πρωτομάρτυρα» της Επανάστασης.²

Δεύτερον, έχει υποβαθμιστεί ο δημοκρατικός χαρακτήρας των Συνταγμάτων της Επανάστασης και η πολιτική κουλτούρα

---

2. Βλ. Χριστίνα Κουλούρη, *Φουστανέλες και χλαμύδες. Ιστορική μνήμη και εθνική ταυτότητα (1821-1930)*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2020, σ. 146-149.

που δημιουργήθηκε όσο εξελίσσονταν τα επαναστατικά γεγονότα, με αποτέλεσμα η συνταγματική αντιπολίτευση εναντίον του Καποδίστρια και του Όθωνα να απαξιώνεται από τη βιβλιογραφία ως «διστελής» και κενή πολιτικών ιδεών, ως να ήταν αποτέλεσμα μόνο τοπικών συμφερόντων και φατριαστικής πολιτικής των ηγεμονικών ομάδων της ελληνικής κοινωνίας. Παρόλο που πράγματι η μετάβαση από το αυτοκρατορικό οθωμανικό σύστημα διοίκησης στο νεωτερικό, γραφειοκρατικό έθνος-κράτος είχε και δραματικές όψεις, με χαρακτηριστικότερη την περίπτωση της μανιάτικης οικογένειας των Μαυρομιχαλαίων, οι Έλληνες αγωνιστές, αν και αγράμματοι οι περισσότεροι από αυτούς, συνειδητοποίησαν σχεδόν εξαρχής τι σήμαινε η νέα νομιμότητα και η συνταγματική αρχή. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Καραϊσκάκη, που σταδιακά από τα τέλη του 1824 ενσωματώνεται στους θεσμούς του εθνικού κράτους, ανανοηματοδοτώντας τις παραδοσιακές έννοιες της τοπικότητας και της συγγένειας ώστε να είναι πλέον συμβατές με τη νομιμοφροσύνη προς την εθνική διοίκηση. Η τυχαία συνάντηση Καραϊσκάκη-Κιουταχή και ο διάλογος ανάμεσα στους δύο στρατιωτικούς αρχηγούς στις 9 Αυγούστου 1826 αποκαλύπτει ότι ο πρώην αρματολός και σωματοφύλακας του Αλή πασά ορίζει πλέον τον εαυτό του ως μέλος όχι της οθωμανικής νομιμότητας αλλά μιας νέας νομιμότητας, εκείνης του ελληνικού έθνους. Ο ίδιος ο Καραϊσκάκης έγραψε για εκείνη τη συνάντηση: «είπαμεν πολλά, εκείνος με την ιδέαν του ότι έχει ραγιάδες τους Έλληνες, και εγώ με την ιδέαν μου ότι είμεθα ελεύθεροι».³

---

3. Βλ. Διονύσης Τζάκης, *Γεώργιος Καραϊσκάκης*, Τα Νέα, Ιστορική Βιβλιοθήκη: Οι ιδρυτές της Νεότερης Ελλάδας, 2009.

Η επίκληση της εθνικής κυριαρχίας αποτελεί σταθερά και κοινό τόπο του πολιτικού λόγου, ανεξάρτητα από τα συμφέροντα συγκεκριμένων πολιτικών και κοινωνικών ομάδων. Πλέον κανείς δεν μπορεί να διεκδικήσει την εξουσία χωρίς να αναφερθεί σ' αυτή την αρχή. Στο Σύνταγμα της Τροιζήνας (1827) δηλώθηκε σαφώς ότι «η κυριαρχία ενυπάρχει εις το έθνος· πάσα εξουσία πηγάζει εξ αυτού και υπάρχει υπέρ αυτού» (άρθ. 5).⁴ Πολύ σύντομα οι Έλληνες υιοθέτησαν το συνταγματικό λεξιλόγιο, το λεξιλόγιο του αντιπροσωπευτικού συστήματος και των δικαιωμάτων του πολίτη. Παρόλο που αναμφισβήτητα μιμήθηκαν δυτικά πρότυπα (το γαλλικό κυρίως), η κοσμογονία της Επανάστασης του 1821 δημιούργησε μια εγχώρια παράδοση φιλελεύθερων θεσμών, αρκετά επιτυχημένη αλλά ταυτόχρονα με πολλές ιδιομορφίες που τη διαφοροποιούσαν από αυτό που οριζόταν ως δυτικός «κανόνας».

Το Σύνταγμα θεωρήθηκε αναπόσπαστο και συστατικό στοιχείο της επαναστατικής διαδικασίας που ξεκίνησε το 1821 και, για τον λόγο αυτό ακριβώς, διατρέχει την ελληνική πολιτική ζωή από την άφιξη του Καποδίστρια. Αποτέλεσε βασικό άξονα της αντιπολίτευσης εναντίον του Κυβερνήτη, που κατέληξε στη δολοφονία του, αλλά και του εμφύλιου πολέμου που ξέσπασε αμέσως μετά.⁵ Εξάλλου η αντιπολίτευση εναντίον του Όθωνα στηρίχθηκε επίσης στη διεκδίκηση Συντάγματος,

---

4. Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος, Τροιζήνα, 1827. Πρόσβαση στο: <https://bit.ly/3uaMr6P>.

5. John A. Petrooulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο (1833-1843)*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1985, σ. 156-162. Βλ. και Χρήστος Λούκος, *Η αντιπολίτευση κατά του Κυβερνήτη Ιω. Καποδίστρια (1828-1831)*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1988, σ. 257.

με κορύφωση την Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843. Υπάρχει η άποψη ότι για τους περισσότερους η σημασία του «Συντάγματος» ήταν άγνωστη, παρόλο που το επικαλούνταν.⁶ Ωστόσο, στην ελληνική περίπτωση, όπως και αλλού άλλωστε, το Σύνταγμα δεν αντανακλά τις αξίες μιας ήδη διαμορφωμένης κοινότητας αλλά αντίθετα συμβάλλει στη διαμόρφωσή της. Νεολογισμός που εισάγεται ταυτόχρονα με την ανεξαρτησία, συνδιαμορφώνει τις απόψεις για τους πολιτικούς θεσμούς και το πολιτειακό ζήτημα, με ισχυρή συνθηματική λειτουργία για ποικίλες διεκδικήσεις. Θα είχε ενδιαφέρον να παρακολουθήσουμε τις προσλήψεις του όρου και την εξέλιξή τους, κυρίως μετά την επιβολή του μοναρχικού πολιτεύματος στη χώρα, για να διαπιστώσουμε αν πράγματι ήταν απλώς, όπως ισχυριζόταν ο Ραγκαβής, «λέξις μαγική ήτις εξήγειρε την φαντασίαν των νέων, έθελγε τους λογίους, και συνεκίνει τον λαόν».⁷ Ο ορισμός πάντως που δίνει ο Κολοκοτρώνης δείχνει ότι μάλλον οι πρωταγωνιστές του αγώνα για την ανεξαρτησία είχαν, ανεξαρτήτως μόρφωσης, συνείδηση του πολιτικού περιεχομένου του όρου. Λέει ο Κολοκοτρώνης: «Σύνταγμα θα ειπή να καθήσετε σείς οι γραμματισμένοι, οι καλαναθρεμμένοι εις μίαν αγκωνήν, καταφρονημένοι και αδύνατοι, και να εβγώ εγώ ο βλάχος και οι όμοιοί μου εις την μέσην».⁸ Οι ηγέτες της

6. Χριστιάνα Λυτ, *Μια Δανέζα στην αυλή του Όθωνα. Μαρτυρία της εποχής. Σημειωματάριο, Ημερολόγιο, Γράμματα*, μετάφραση, επιμέλεια Αριστέα Παπανικολάου-Κρίστενσεν, Αθήνα, Ερμής, 1981, σ. 94.

7. Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, τ. Β', Αθήνα, Βιβλιοπώλειον της Εστίας, 1895, σ. 111.

8. Βλ. Νικόλαος Δραγούμης, *Ιστορικά αναμνήσεις*, τ. Α', επιμέλεια Άλκη Αγγέλου, Αθήνα, Ερμής, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, 1973, σ. 32.

Ελληνικής Επανάστασης είχαν συνείδηση ότι, με τη δημιουργία του έθνους-κράτους, μόνο μέσω του αντιπροσωπευτικού συστήματος θα είχαν πρόσβαση στην εξουσία. Είχαν επίσης συνείδηση ότι δεν έφτανε η απλή μεταφορά των δυτικών πολιτικών θεσμών σε ελληνικό περιβάλλον αλλά ότι οι θεσμοί αυτοί θα έπρεπε να προσαρμοστούν στις ελληνικές πραγματικότητες. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Μακρυγιάννης: «Εγώ θέλω Σύνταγμα ελληνικόν, σύμφωνον με τας ανάγκας και χρείας της πατρίδος μας και όχι σύνταγμα οποίον έχουσι τα πεφωτισμένα και πλούσια της Ευρώπης έθνη, καθότι ημείς δεν έχομεν ούτε τα πλούτη των ούτε την παιδείαν των».⁹

Οι παραπάνω επιλεκτικές αναφορές μάς υπενθυμίζουν το σχέδιο της πολιτικής χειραφέτησης, το οποίο συνυπήρχε στη σύλληψη της Ελληνικής Επανάστασης. Το λεξιλόγιο του πολίτη εισάγεται έκτοτε, διαμορφώνοντας την πολιτική κουλτούρα του ελληνικού κράτους. Ωστόσο, η επιβολή του μοναρχικού πολιτεύματος, η κυριαρχία του αλυτρωτισμού (Μεγάλης Ιδέας) και η πολιτική δύναμη της φιλορθοδοξίας επηρέασαν το κυρίαρχο αφήγημα για το 1821, υποβαθμίζοντας τη δημοκρατική πολιτική παράδοση σε «επείσακτο» και εφήμερο σύμπτωμα μιας «καθυστερημένης» κοινωνίας.

---

9. Βλ. Νίκος Θεοτοκάς, *Ο βίος του στρατηγού Μακρυγιάννη. Απομνημονεύματα και ιστορία*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2012, σ. 405.